

TEORIJE O MODERNIZACIJI V OKVIRIH RAZISKOVANJA TRANSFORMACIJE¹

Da bi se razumeli, predlagam, da modernizacija pomeni troje: najprej sekularni proces od industrijske revolucije naprej, v katerem se je razvila majhna skupina današnjih modernih družb; drugič pomeni raznovrstne procese krepitev nerazvitih družb; tretjič pomeni prizadevanje samih modernih družb, da bi z inovacijami in reformami vzdrževale razvoj in da bi obvladovale nove izzive. Transformacija bi torej v tem smislu pomenila drugo skupino procesov modernizacije. Lastnost modernizacije je, da je cilj v načelu poznan in da si njeni osrednji akterji zavestno prizadevajo, da bi ga dosegli. Danes ja ta cilj moderna družba s politično demokracijo, tržnim gospodarstvom ter blagostanjem širokih krogov prebivalstva.

Vendar pa tako razumevanje modernizacije nikakor ni nesporno, temveč opisuje področje velikih in vse do danes trajajočih teoretičnih in praktičnih nasprotij. Pri tem je videti, da je še najmanj kontroverzno to, da je potekala graditev modernih družb OECD-sveta iz zelo različnih izhodiščnih točk vedno bolj v isto smer. Moderne družbe so si bolj podobne glede gospodarskih in političnih sistemov, glede infrastrukture, glede temeljnih stališč prebivalstva in njegovega materialnega blagostanja, v veliki meri tudi glede subjektivnega občutja blagostanja, kot so podobne družbam na drugih stopnjah razvoja, v drugih civilizacijah ter v drugih kulturnih krogih. Glede na to, da obstaja poleg zapadne poti uspešne modernizacije vsaj še ena, to je vzhodnoazijska pot, se moramo varovati premočnih konvergenčnih domnev.

Močnejša kontroverznost je predstava, da gre pri prizadevanjih za razvoj v revnejših državah v bistvu za procese "dohitevajoče modernizacije", to je, da se te države orientirajo po zahodnem zgledu. Na tem mestu se je pričela silovita kritika klasične teorije modernizacije v petdesetih in šestdesetih letih: kritika "vesternizacije" in amerikanizacije; prav tako pa tudi kritika predstave, da gre za neprekinjeno rast v smeri kapitalistične potrošniške družbe. Takrat je pomenil socializem veliki alternativni ne-kapitalistični razvoj in je bil razdeljen na različne variante: sovjetski model, kitajski model, začasno tudi kubanski model ter model afriškega socializma. Z zlomom socializma so te alternative začasno izključene, razen če v aktualnem kitajskem programu "socialističnega tržnega gospodarstva" ne vidimo dolgoročnejšega modela. Današnje alternative modernizaciji v veliki meri opuščajo misel o ekonomskem in političnem razvoju ter o udeležbi posameznih državljanov pri gospodarskem dobičku ter pri političnih odločitvah. V Hunt-

* Dr. Wolfgang Zapf, redni profesor sociologije na Freie Universität Berlin, direktor oddelka Sozialstruktur und Sozialberichterstattung.

¹ Prispevek je preveden iz dela: Klaus von Beyme, Claus Offe (ur.), *Politische Theorien in der Ära der Transformation*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1996.

ingtonovi dramatični sliki (1993) gre v zadnjih dvesto letih za "clash of civilizations" ("prepire civilizacij") in ne za nacionalno-državno razvojno konkurenco.

Najbolj sporna je predstava, da bi moderne družbe lahko na svoji poti "nadaljne modernizacije", to je nadaljnega razvoja temeljnih institucij z reformami in z inovacijami, uspešno obdelovale tiste nove probleme, ki izvirajo iz bolj kompleksnega naravnega, mednarodnega in psiho-socialnega okolja. Toda alternative, ki jih ponujajo namesto "nadaljne modernizacije" (Zapf 1991), so bodisi le variacije modernizacije, ali pa moralne idealne podobe (Wunschgebilde) brez institucionalne osnove. Tako je po moji oceni koncept "refleksivne modernizacije" (Beck 1991, 1995), po katerem morajo posamezniki in skupine v svojih institucijah in organizacijah razmisliti o posledicah prve modernizacije ter o njenih tveganjih, že od samega začetka vključen v teorijo modernizacije. Tržno gospodarstvo in konkurenčna demokracija sta per se refleksivni temeljni instituciji, to je taki, ki sta sposobni reagirati ter narediti revizije. Država blaginje ter masovna potrošnja sta per se rezervna mehanizma za reguliranje in legitimiranje bremen procesa modernizacije.

Moraličnim programom, na primer "dvojni modernizaciji" (Klein 1991), kot jih prikazujejo s postkomunistične strani, lahko nasprotujemo s klasično kritiko, da ne moreš kar preko noči dobiti novih ljudi in altruističnih organizacij le zato, ker si razvil samo po sebi simpatično idejo, da boš s spremembami v družbah transformacije takoj odstranil probleme zapadnih družb, vse od neenakosti, tendenc izključevanja, pa vse do tako imenovanega propada vrednot. Upanje vzhodnoevropskih reformatorjev je bilo usmerjeno predvsem k "civilni družbi", to je pod diktaturo vzpostavljenemu področju državljanskih gibanj, združenj nove vrste, alternativ, ekonomij v senci, ki so zrasla v okvirih diktatur. S civilno družbo naj bi zmagal "svet življenja" proti "staremu sistemu"; pa tudi tem novostim bi bilo treba preprečiti, da bi spet zapadle v kapitalistični model zahoda (Dubiel 1993). Večina zagovornikov je bila v svojih upanjih razočarana, ker se je civilna družba izkazala kot preveč šibka, da bi uveljavila lastno tretjo pot, onstran kapitalizma in socializma. Kljub tej kritiki utopičnih alternativ modernizacije pa bi rad resno razmislil o teh stvareh ter se spet vrnil k vrsti specifičnih ugovorov, s katerimi danes nasprotujejo obnovljeni teoriji modernizacije.

Zanesljivo je, da si v mnogih postkomunističnih deželah, pa tudi v številnih deželah na meji razvitosti v Vzhodni Aziji in Latinski Ameriki predstavljajo, da pomeni transformacija dohitevajočo modernizacijo v smislu globokega in hitrega spreminjanja in da je cilj tega spreminjanja poznan. (Primerjaj tudi Habermas 1990). Toda ta predstava ne velja za vse družbe v razvoju. "Breakdowns of modernization" ("zlome modernizacije") (Eisenstadt 1964) so vsekakor predvideli že v klasični teoriji modernizacije in so jih še prav posebno proučevali na primerih latinsko-ameriških dežel. Le redki so računali z "zlomi transformacije" ("breakdowns of transformation") v tako velikem obsegu, kot se je to zgodilo v prejšnji Sovjetski zvezi in v Jugoslaviji; najprej so to bili tisti specialisti, ki so si lahko predstavljali, da so za pomembne akterje lahko dosti bolj pomembne nacionalne razmejitve, etnična maščevanja, borbe za razdelitev preostankov socialistične moči kot pa vzpostavljanje konsenza dosego tržnega gospodarstva in kon-

kurenčne demokracije. Kot alternativo modelu dohitevaljoče modernizacije zato zagovarjajo predstavo, na primer s formulo "staro v novem" (Stark 1995), da zato obstojajo različne poti transformacije, kajti z zlomom starih struktur moči ni enostavno nastala praznina, temveč stara mreža in naveze delujejo še naprej in lahko vodijo k reševanju družbenih problemov v zvezi s preskrbo, integracijo ter krmiljenjem, ki se razlikujejo od zahodnih predstav.

Procese socialnega spreminjanja lahko smiselno klasificiramo in opišemo glede na njihovo hitrost, globino, smer ter možnost usmerjanja. Teorija modernizacije se predvsem ukvarja s procesi globokih sprememb dolgoročne narave, ki imajo vsaj ex post jasno usmeritev. V okvirih teh dolgoročnih procesov obstojajo take-offs situacije (situacije upočasnjevanja) ter situacije velikega hitenja, ki jih v določenih okoliščinah lahko razumemo kot zadostne pogoje za dolgoročne spremembe. Vendar v jedro programa teorije modernizacije zagotovo ne sodijo hitra presenečenja, kot so državni udari, javni izbruhi nasilja ali tehnične nesreče, in prav tako tudi ne obsežno uravnavanje družbe. Obsežno planiranje ter uravnavanje je bilo dosti bolj ena od posebnosti socialistične alternative in so ga slavili prav kot racionalno razliko v primerjavi s kapitalizmom. Zahodno modernizacijo pa bolj interpretirajo kot proces iskanja, ki je bodisi neplanirano zavzel določeno smer (Elias 1939), ali pa je v skladu s splošnim vodilom diferenciranja na osnovi poskusov in zmot našel takšne institucionalne rešitve, ki strezajo okolju, kar pomeni, da lahko preživijo in se lahko razvijejo (M. Schmid 1982).

Torej zanesljivo drži, da je teoriji modernizacije v petdesetih in šestdesetih letih spodletelo, ko si je naivno predstavljala hitro prenašanje institucij in usmerjanje razvoja in ko ni mogla natančno vnaprej napovedati dogodkov, kot je bil zlom leta 1989. V nasprotju s tem pa, po mojem mnenju, prevladujejo uspešne razlage v okviru njenega bistvenega programa, namreč razlaga globokega in usmerjenega spreminjanja modernih družb. Med uspešne razlage in napovedi spadajo med drugim: 1) Zahodne demokracije ne bodo v svetovnem spopadu podlegle konkurenci fašizma in komunizma. 2) Moderne družbe ne bodo razvile svojih notranjih protislovij do take mere, da bi sledil preobrat v socialistično družbeno formacijo (sozialistische Gesellschaftsformation). 3) Kljub supranacionalni integraciji in kljub globalizaciji kapitala in informacij bodo nacionalne države ostale osrednji akterji, ko gre za nacionalno in mednarodno odločanje. 4) Temeljni model modernizacije bo v tem, da bo vodila ena od družb, ali pa nekaj družb, ostale družbe pa si bodo prizadevale, da bi jo dohitele. (Primerjaj Bendix 1969). 5) Ta dinamika poteka v valovih širjenja in krčenja. Obdobja kriz, prav tako kot obdobja inovacij, so nujni momenti procesa modernizacije. Rang posameznih družb se v konkurenci razvoja počasi spreminja, reverzibilno in različno glede na sektorje. 6) Kapitalistični značaj avtoritarnih družb ne vodi v stagnacijo in odvisnost, temveč vodi v primeru produktivnega prilaščanja in ponovnega odkrivanja do razvoja, ki "nosi samega sebe". 7) Demokratizacija se bo nadaljevala povsod po svetu, kar pomeni, da se bo še naprej povečevalo število dežel, pri katerih bo politična ureditev slonela na odločitvah večine.

Ocenjujem, da gre za precejšnje uspehe teorije modernizacije, če jih primerjamo s trditvami, ki jih je zahodni marksizem zagovarjal v sedemdesetih letih o

prihodnosti "kasnega kapitalizma", če jih primerjamo s trditvami dependenčne teorije o neizogibnosti nerazvitosti, z različnimi teorijami o zlomu vrednostnih ali motivacijskih temeljev, finančnih temeljev ali ekološke stabilnosti zahodnih družb. Jaz torej ne sodim, da bi bile napake teorije modernizacije izredno velike, če jo primerjamo s konkurenčnimi poskusi.

Prav tako je precejšen problem tako imenovanega evolucijskega determinizma teorije modernizacije. Ta determinizem obstoja morda ex post celo pri Parsonsu, v modelu evolucijskih univerzalij (Parsons 1969), namreč v njegovi še vedno zelo pomembni misli, da daje določenim družbam razvoj njihovih določenih institucij za reševanje notranjih in zunanjih problemov prilagajanja in za njihov lastni notranji razvoj neko premoč ("dominantnost", primerjaj Hondrich 1991) v odnosu do drugih družb, ki imajo manj uspešne institucije. Morda je ta nevarnost evolucijskega determinizma večja pri drugi temeljni Parsonsovi misli, ko razlaga socialni razvoj kot kombinacijo zviševanja, diferenciacije, inkluzije ter generaliziranja vrednot (Parsons 1971). Vendar ni nobenega načelnega razloga, da teh dimenzij modernizacije ne bi mogli razumeti kot variabel, ki lahko prevzamejo pozitivne ali negativne vrednosti v danih okoliščinah.

Nadaljni problem sistemske zasnove, v nasprotju z zasnovo akterjev, pogosto napačno ocenjujejo zato, ker pogosto narobe razumejo teorijo modernizacije kot eno od temeljnih paradigem socialnih znanosti. Po mojem mnenju je teorija modernizacije uporabna teorija, ki povezuje teoretične dele različnih paradigem v prostorni in časovni sklop, da bi lahko, na primer, iz nujnih strukturalnih predpostavk in zadostnih take-off inovacij, ki jih na primer izvajajo zmagovite elite, razumeli prehod od tradicionalnih družb do družb, ki se razvijajo. Na vseh treh področjih, ki predstavljajo predmet raziskovanja modernizacije, lahko pričenjamo tako z individualnimi, kot tudi s kolektivnimi akterji, z njihovimi cilji, strategijami, tudi z njihovim dobrim počutjem; lahko pa pričnemo tudi z bolj ali manj uspešnimi institucijami ter končno s sistemi, ki so bolj ali manj sposobni učenja. V smislu uporabne teorije je lahko delo teorije modernizacije povsem kombinatorično (Primerjaj Merkel 1994). Njena prednost je v tem, da se giblje na srednjem nivoju abstrahiranja imen pokraj in ter letnic. Njeni konkurenti torej niso Rational Choice, simbolični interakcionizem ali autopoetična teorija sistemov, temveč dosti bolj Stamokap, dependencia, World System ter vse vrste teorij stagnacije. Docela možno je tudi to, da opišemo in vrednotimo procese modernizacije z enostavnimi socialno-strukturalnimi kategorijami (socialnimi indikatorji). Stopnja pismenosti, leta šolske izobrazbe, pričakovanja v življenju ter dohodek na glavo prebivalca: to so v novejšem času v okviru Human-Development-Index ponovno uporabljeni indikatorji, ki nam omogočajo, da lahko damo enostaven pregled socialnega položaja 160 držav članic Združenih narodov (UNDP 1992).

Na nekem drugem mestu (Zapf 1986, 1991) sem dokazoval, da lahko teorija modernizacije z vključevanjem inovacijskega raziskovanja obdela celo vrsto svojih problemov: tako ohrani jasne temelje za svoje teoretično delovanje in delovanje v zvezi s teorijo konfliktov; s prevzemanjem teh predstav lahko pojasni nepravilnosti, nelinearne poteke, razvoj v zagonih, obdobja stagnacije ter razvoj v dolgih valovih. Predvsem pa lahko koncipiramo "breakdowns of modernization" s

pomočjo mnogih izkušenj o nasprotnikih inovacij in o upiranju modernizaciji; zato nismo docela presenečeni, da vse kaže, da je pet let po zlomu socializma le manjši del 27 postkomunističnih družb na stabilni poti transformacije (Brzezinski 1993).

Še enkrat bi rad pojasnil svojo perspektivo: teorije modernizacije obravnavajo nastanek in razvoj modernih družb, procese dohitevalno modernizacije in prizadevanja modernih družb, da bi svoje aktualne razvojne naloge obdelovale z reformami in inovacijami. Obstoj nek preseka med raziskovanjem modernizacije ter raziskovanjem transformacije, vendar pa teorija modernizacije ne razpolaga z najmočnejšimi sredstvi, da bi lahko razložila uspešen kratkoročen prehod k tržnemu gospodarstvu in k demokraciji. Njena perspektiva so dolgoročni procesi oblikovanja institucij, razvoja prepričanj o tržnem gospodarstvu in o demokraciji, prav tako pa tudi razvoj blagostanja v širokih krogih prebivalstva. Podobno je pred kratkim napisal tudi H.U. Wehler: "Kolikor lahko vidim, sedaj ne obstoja nobena prepričljiva nasprotna pozicija temu diferenciranemu zgodovinskemu raziskovanju modernizacije" (Wehler 1995: 57). Pri tipiziranju in pojasnjevanju tistih dramatičnih prelomov, ki jih je Klaus von Beyme (1994) točno označil kot "sprememba sistema", so politični znanosti v njenih strateških prizadevanjih, pa tudi v njenih razlagah o teoriji elit, nabolj uspeli tisti njeni prikazi, ki so bolj usmerjeni na akterje, na strategije ter na teorijo elit. Vendar pa ni nujno, da se lotimo čistega razlikovanja med kritikami in predlogi teorije modernizacije ter teorije transformacije. Zato bom najprej imenoval nekaj novejših prispevkov, ki se bodisi kritično, ali pa dobrohotno ukvarjajo s perspektivami teorije modernizacije; takoj nato bom prikazal dva osrednja problema: alternativno pot razvoja in dvojno transformacijo.

Novejši predlogi za perspektivo teorije modernizacije

V svoji kritiki teorije in prakse transformacije v postkomunističnih družbah opozarja Klaus Müller (1995) najprej na dve napačni oceni izhodiščnega položaja, namreč na precejevanje proizvodnih sil v vzhodnoevropskih družbah in na precejevanje organizacijskih sil pri protestnih in državljanskih gibanjih. Že pred tem je prikazal (primerjaj Müller 1992), da v vrsti postkomunističnih družb pri elitah in med prebivalstvom nikakor ne obstoja soglasje o ciljnih modernizacije in da nacionalistične rivalitete ovirajo transformacijo. Programe transformiranja so prav tako izvajali na osnovi cele vrste napačnih ocen. Grobo so podcenjevali neekonomske predpostavke za gospodarsko rast, ki jih je raziskovala klasična teorija modernizacije. Na politiko so gledali le negativno, kar pomeni, da v njej niso videli bistvenega sooblikovalca. Napačno so ocenili tudi mednarodne pritiske, ki so bili dosti bolj neugodni kot v obdobju po letu 1945. Iz teh napačnih ocen si lahko pojasnimo razočaranje, ki ga je bilo videti v številnih deželah. Pri nemško-nemški transformaciji se je kot poseben problem pokazalo legitimiranje visokih dosežkov transferja, prevelika obremenitev intermediarnih organizacij, ki jim je država naložila velik del nalog združitve, ter končno motnje v etabiliranem zahod-

nonemškem sistema izravnavanja interesov. Klaus Müller, ki v celoti vzeto ni nenaklonjen teoriji modernizacije, čuti potrebo po taki reviziji, da bi spet pridobili interdisciplinarni nivo klasične teorije modernizacije, da bi se odpovedali fikciji trgov, ki organizirajo sami sebe, ter da bi močneje upoštevali mednarodne in notranje kooperacijske rešitve ter pogajanja.

Jeffrey Alexander (1994) razlikuje v svoji kompleksni argumentaciji za obdobje po drugi svetovni vojni štiri faze teorije družbe, ki ustrezajo štirim razvojnim fazam družbe: najprej gre za teorijo modernizacije v kontekstu romantičnega liberalizma; drugič gre za teorijo anti-modernizacije v kontekstu nekakšnega heroičnega radikalizma; tretjič gre za teorijo postmoderne in ironično distanciranje; četrtič pa gre za sedaj nastajajočo fazo neomodernizacije s poudarjanjem novih konvergenč. Kritiko treh najprej imenovanih konceptov ali šol mišljenja pričinja tako pri specifičnih teoretičnih domnevah, kot tudi pri splošni filozofiji, ki stoji za njimi. V primeru teorije modernizacije je bila to vera v zagotovljen napredek in v univerzalizacijo ameriških vrednot, vključno z ameriški predstavami o identiteti in o privatnosti. Kritične teorije so zamrle z zlomom socializma, ki je v nasprotju z vsemi trditvami pokazal, da je šibkejši kot kapitalizem. Ironično ter včasih tudi cinično postmoderno so pretresli dogodki leta 1989, pri katerih sta tržno gospodarstvo in demokracija dobila nov zagon. Današni neomodernizem, ali tisto, kar imenuje E. Tiryakian (1991) "modernizacija II", ima svoje jedro v novi konvergenci demokracije in tržnega gospodarstva. Toda v tem je tudi nevarnost neomodernizma, ponovitev osrednje napake teorije modernizacije, namreč vera v konvergenčnost v smeri zahodnega modela ter podcenjevanje nacionalističnih ter fundamentalističnih nasprotnih gibanj (Gegenbewegungen).

Edward Tiryakian (1993) se neposredno loteva odnosa med modernizacijo ter vzhodnoevropsko transformacijo. Tako kot v svojih prejšnjih delih predlaga novo vrednotenje teorije modernizacije, potem ko so njeni konkurenti, to je teorija dependence ter World Systems Analysis s propadom socializma izgubili tla pod nogami ter je vzpon cele vrste azijskih družb pokazal, da je možen uspešen kapitalističen razvoj tudi izven zahodnega sveta. Tiryakian imenuje skupno sedem značilnosti obnovljene teorije modernizacije, ki v drugih zasnutkih niso razviti, ali pa so dosti manj eksplicitni. Najprej je prepričan, da lahko kolektivni in individualni akterji izboljšajo svojo situacijo. Drugič lahko družbe izberejo nove razvojne poti, čeprav s tem še ni zagotovljen uspešen rezultat na osnovi te poti. Tretjič modernizacija nikakor ni enoten proces transformiranja sistema, temveč je proces, ki poteka na različnih področjih, z različnimi uspehi in številnimi diskrepnancami. Četrtič igra religija (v najrazličnejših oblikah) bistveno vlogo pri modernizaciji. Petič so procesi modernizacije na kratek rok razsipni in boleči, dolgoročno pa vodijo do izboljšanja življenjskih pogojev velikega števila članov družbe. Šestič ne obstoja le eno središče modernosti, (na primer Združene države Amerike), temveč mnogi epicentri, kar pomeni, da gre za več modelov ter več razvojnih poti. Sedmič modernizacija ni enotna, ni kontinuirano linearna in lahko prevzame čisto ciklične oblike. Vzhodnoevropske države se lahko iz prejšnjih sekvenc modernizacije nauče, da je možno rešiti problema narodne identitete, kar pomeni, da je modernizacija možna tudi v multi-etničnih državah. Treba je

izhajati iz tega, da bo mentaliteta in način obnašanja državljanov v postkomunističnih družbah še dolgo pod vplivom starega režima; vendar pa zaradi tega ne smemo interpretirati ponovne volitve socialističnih strank kot enostavno vrnitev v avtoritarizem.

Tem in drugim prispevkom (primerjaj So 1990; Reissig 1994; Andorka 1993) je skupno to, da se odpoveduje pretirani teoretični sistematiki ter, konsekventno, pripravljenosti, da bi kombinirali dele različnih teorij. Moji poziciji v prid govori to, da K. Müller eksplicitno govori o "letih in imenih dežel", da J. Alexander ocenjuje jezikovne igre postmoderne kot prelahke za analizo sedanosti ter da E. Tiryakian pojasnjuje kot osrednji kriterij modernizacije razvoj blagostanja v širših krogih prebivalstva.

Alternativna razvojna pot ter dvojna transformacija

Problem alternativne razvojne poti pomeni vprašanje, ali obstoja le ena pot, ali pa več poti, do Moderne, to je, ali imajo moderne družbe za vzor res le bogate zahodne države. Znano je, da je Barrington Moore (1966), v okvirih dolgoročne in zgodovinske postavitve vprašanja, razlikoval tri poti do Moderne; poleg liberalno-demokratske poti še konservativno-fašistično ter sovjetsko-komunistično pot. Obeh zadnjih poti danes vsekakor nič več ne označujemo kot alternativni Moderni. Po drugi strani pa je razlikovanje treh različnih poti do države blaginje, oziroma razlikovanje treh različnih režimov blaginje, kot ga je prikazal Esping-Andersen (1990), (rezidualna, korporativna ter socialdemokratska država blaginje), preveč omejeno na zahodne družbe.

Drugačna perspektiva se nam pokaže, če izhajamo iz regionalnega pogleda na te stvari ter razlikujemo poleg razvoja na zahodu še vzhodnoevropsko-postkomunistični, južnoazijski, latinsko ameriški ter afriški razvoj. Pri tem lahko postavimo kot ničelno hipotezo trditev Clausa Offe-ja (1994), ki je analogna tezi Maxa Webera o "okcidentalnem" posebnem razvoju, da so OECD-države v svetovni zgodovini unikat, ki ga v principu ni mogoče reproducirati. Odkar smo v ekološkem smislu občutljivi, je zanesljivo res, da uporabe sredstev na prebivalca ter števila avtomobilov na tisoč prebivalcev v zahodnih družbah ne moremo replicirati po celem svetu. Iz tega pa ne sledi, da v številnih, danes še nerazvitih družbah ne moremo doseči zadovoljitve temeljnih potreb, rasti, politične svobode ter določene stopnje blagostanja.

Po moji oceni vzhodnoazijski primeri zavračajo ničelno hipotezo ter pozitivno odgovarjajo na vprašanje, ali obstoja še druga pot razvoja do kapitalistično-demokratske Moderne. Tretjo pot bi lahko označevale latinsko-ameriške države, ki so medtem postale uspešne, četrto pot pa uspešne postkomunistične reformne države. Analize vzhodnoazijskih poti včasih prikazujejo nasprotje do zahodne poti tako, da sprejemajo obrat časovnih sekvenc v Evropi, to je zaporedje socialno-kulturnega, političnega in gospodarskega razvoja (Tominaga 1991). Stopnje so hitra ekonomska rast, s pomočjo ciljnega prevzemanja zapadnega "know-how", vendar predstavljeno v hitro lastno produkcijo (to je substitucija uvoza ter vzpod-

bujanje izvoza), trdna kooperacija političnega planiranja in strategije velike industrije, v okvirih tradicionalnih struktur klanov in družin: torej gospodarski razvoj pred političnim razvojem in pred socialno-strukturno spremembo. Gledano iz te perspektive bi lahko tudi rdeče-kitajsko socialistično tržno gospodarstvo uspešno delovalo več časa, kot so na začetku domnevali zahodni opazovalci.

Za latinsko-ameriško pot razvoja so značilne številne spremembe obdobja rasti in stagnacij, od demokratičnih režimov pa do vojaških diktatur; kljub nekaterim zgodnjim uspehom modernizacije so osemdeseta leta z vidika razvoja izgubljeno desetletje. Latinsko-ameriške dežele so v izredni meri uporabljale vse oblike mednarodnih gospodarskih odnosov (pomoč za razvoj, zunanja trgovina, tuje investicije, zadolževanje v tujini); zato so dejansko postale odvisne, kot je to opisano v teoriji o dependenci; po vzhodnoazijskem modelu pa to ni nujno.

Najbolj žalostne perspektive razvoja se sedaj kažejo v Afriki ter v Južni Aziji. Kaže, da bodo v Afriki teritorialni ter etnični spori, uničenje lastnega kmetijstva ter dejanska izolacija od gospodarskih odnosov v svetu v predvidljivem času pripeljali do upada razvoja. V južni Aziji je situacija glede poljedelstva boljša; kaže, da obstojajo uspešni projekti za izgradnjo lastne industrije, ki jih podpira država (primerjaj Centeno 1994).

Postkomunistične države so pa v čisto drugačnem položaju. V petdesetih in šestdesetih letih so izgradile industrijo in so deloma imele precejšnjo stopnjo razvoja. V svoji materialni in kulturni infrastrukturi so se bolj približale zapadnim družbam kot države na vseh drugih področjih sveta. V dobrih časih so primerjali komunistično politiko izobraževanja ter zdravstveno in socialno politiko z zahodnimi državami blagostanja. Gledano v celoti pa je ločitev od svetovnega tržišča prispevala k izgubi diferenciacije ter inovacije ter k eroziji lastnih industrijskih temeljev; po zlomu COMECON-a v veliki meri ni bilo več tržišč in domači proizvođači so pogosto izgubili vrednost.

Zlom socializma je pripeljal do dvojne obremenitve: istočasno je prišlo do prehoda od diktature v demokracijo ter od gospodarstva na ukaz do tržnega gospodarstva. V prejšnjih in drugačnih procesih modernizacije še nikoli ni bilo take obremenitve. Celo v primerih uspeha v Zahodni Nemčiji, na Japonskem in v Italiji po letu 1945 so ekonomska pričakovanja prebivalstva rasla dosti počasneje, po drugi strani pa je bila materialna in institucionalna podpora, prav s strani zmagovitih sil, dosti večja kot danes v vzhodni Evropi. V literaturi dostikrat pišejo o dilemi demokratizacije ter tržnega gospodarstva (primerjaj Offe 1991). Dilema je v tem, da politične ustanove niso dovolj stabilne, da bi ustvarile rezerve časa in kapitala za gospodarski razvoj, ki bi legitimiral in povečal stabilnost demokratičnih institucij. Drugačna slika pa je "dolina solz", po kateri mora po zlomu modelov starega reda hoditi prebivalstvo več let, ali kar v času cele generacije. Vmes pa je tista že prej omenjena predstava, da lahko situacijo transformacije najbolje opišemo ne kot vakuum, pač pa kot mešanico starega in novega; iz te mešanice zrastejo rezultati, ki se docela razlikujejo od rezultatov zahodne modernizacije. Dvojno gospodarstvo, klientelno gospodarstvo ter klansko gospodarstvo so pojmi, ki jih uporabljajo, da bi označili ta novi položaj. Nesporno je, da še v nobeni

dosedanji situaciji modernizacije niso bile tako zelo aktualne večkratna obremenitev, svoboda ter blagostanje.

Na koncu si oglejmo še transformacijo v Nemčiji. Politični akterji leta 1990 na vzhodu in zahodu so jo koncipirali kot dohitevačo modernizacijo, kot popoln prevzem zahodnonemškega sistema institucij; skeptiki in nasprotniki pa so jo kritizirali kot aneksijo in koloniziranje. Tuji opazovalci so izhajali iz tega, da pri vzhodnonemški transformaciji ne more biti pomembnejših problemov, glede na to, da gre za željeni pristop v sistem institucij, ki že deluje v eni od najbolj modernih ter bogatih družb na svetu ter glede na ogromne prenose kapitala, o kakršnih bi druge transformacijske družbe lahko le sanjale. Richard Rose (1994) je ta pojav imenoval "ready made state": v dvojnem pomenu, da je obstojala že popolna ponudba družbene ureditve, tisti, ki so pristopili, pa v njej niso imeli nobenega prostora za oblikovanje. Čutili so, da jih je presenetilo in da so brez moči prepuščeni šoku podobnim posledicam zloma socialističnih institucij. Kajti v primerjavi s spremembami na Poljskem, na Madžarskem in na Češkem, ki so se pripravljale več časa, je bil gospodarski zlom v Vzhodni Nemčiji res šok, kakršnega tudi sama "big bang-strategija" ni predvidela. V letih od 1990 do 1992 se je zmanjšalo število delovnih mest neto za tretjino (trije milijoni od devetih milijonov); propadel je velik del industrije ter velika področja trgovine.

Praktično istočasno s tem gospodarskim nazadovanjem so Vzhodni Nemci na privatnem področju reagirali z dramatičnim upadom sklenitev zakonskih zvez, upadom rojstev (ter nekaj časa tudi ločitev): skupno je bil to upad za več kot polovico; zanj ni v zgodovini nobene primerjave (primerjaj Zapf/Mau 1993). Te spremembe so tako radikalne, da res predstavlja poseben problem, kako razložiti, zakaj ni prišlo do večjih nemirov in protestov, kot le tistih več kot 20 odstotkov PDS-glasov v Vzhodni Nemčiji; kako je lahko neka družba v tako kratkem času predelala tako velike spremembe. Pri naših lastnih raziskavah smo delali z reprezentativnimi vzorci; ugotavljali smo objektivne življenjske pogoje, subjektivno počutje ter socialno-strukturalne življenjske okoliščine anketiranih oseb, njihovih družin ter gospodinjstev. Taka zasnova ima jasne omejitve, še posebno tedaj, kadar gre za analizo ekonomskih sprememb na makronivoju ter analizo političnih sprememb na nivoju organizacije interesov ter posredovanja interesov. Vendar pa docela ustreza raziskovanju modernizacije ter transformacije, ker nam daje reprezentativne podatke o socialno-strukturnih spremembah, o razvoju blagostanja ter o stališčih do gospodarskega in političnega sistema (primerjaj Habich/Zapf 1994; Seifert/Rose 1994; Seifert in drugi 1994).

Na nivoju socialne strukture so Vzhodni Nemčiji, v primerjavi z Zahodno Nemčijo, pripisovali prednost glede enakopravnosti žensk in glede večje možnosti pridobitve temeljnih poklicnih kvalifikacij. Kot zahteve prilagoditve so označevali "zmanjševanje niveliranj, ki zmanjšujejo storilnost", decentralizacijo moči, de-politiziranje statusne uvrstitve ter odstranitev posledic politizirane pripadnosti (alokacije) kvalifikacij, ponovno oživitev vertikalne mobilnosti, zapirane luknje terciarizacije, zmanjševanje osebnih presežkov, ponovno rast produktivnega srednjega stanu ter odstranitev pritiska po odseljivanju" (Geissler 1992: 21f.) Pet let po združitvi lahko ugotovimo, da so hitra preseljevanja prenehala ter

se ustalila na nekem nižjem nivoju ter da se je očitno končalo zmanjševanje števila delovnih mest; vendar pa drugi procesi potekajo počasneje, kot smo pričakovali. Demografski upadi, ki so bili čisto nepredvidljivi (ganz unvorhersehbar), so se medtem umirili in prišlo je celo do rahlega obrata trenda. Leta 1993 je 48 odstotkov anketiranih vzhodnih Nemcev odgovorilo, da so se njihovi življenjski pogoji od leta 1990, če gledamo v celoti, izboljšali; leta 1994 je tako odgovorilo celo 59 odstotkov anketiranih (17 odstotkov je dalo odgovor "poslabšali"). Vrednotenje novega gospodarskega sistema je pozitivno in pričakujejo še nadaljno izboljševanje. Leta 1993 je bilo vrednotenje političnega sistema še zelo skeptično in se je do leta 1994 jasno spremenilo v pozitivno smer.

Predelavo velikega šoka v Vzhodni Nemčiji pojasnujemo s pomočjo različnih faktorjev. Poleg zlomov je prišlo tudi do cele vrste hitrih razvojnih procesov, ki so premagali pomanjkljivosti gospodarstva: prišlo je do jasnega povečanja dohodkov, tako pri zaposlenih, kot tudi pri ljudeh, ki dobivajo socialno podporo, do velike dohitevajoče porabe, do jasnega izboljšanja infrastrukture, izboljšanja socialne pomoči in še posebej do povečanja pokojnin. Demografski upadi so le deloma simptomi krize; po drugi strani so tudi izraz bolj svobodnega oblikovanja življenja. Zmanjševanja števila delovnih mest ni bilo mogoče preprečiti le z gospodarsko politiko, pač pa s socialno-političnimi ukrepi (ukrepi za povečevanja zaposlovanja, prekvalifikacije, predčasne upojitve). Na področju gospodinjstev pa obstojajo procesi izenačevanja, pri čemer se zmanjšuje prej zelo visok delež gospodinjstev z dvema polno zaposlenima članoma; gospodinjstva z dvema nezaposlenima odraslima osebama so le redke izjeme, tako da se kombinira vsaj en zaslužek od zaposlitve ter en dohodek od socialne pomoči. S pomočjo naših indikatorjev objektivnih življenjskih okoliščin in subjektivnega počutja lahko pokažemo, da je prišlo do jasnega izboljšanja, pa čeprav je razlika v primerjavi z Zahodno Nemčijo še vedno precejšnja. S pomočjo liste kritičnih življenjskih dogodkov lahko pokažemo, v kakšni meri je bila večja hitrost sprememb v Vzhodni Nemčiji; hkrati pa lahko tudi pokažemo, da so anketirani ljudje v Vzhodni Nemčiji naštevati bolj pozitivne kot negativne dogodke. Zahodni Nemci na splošno pri svojem vrednotenju združitve reagirajo zelo realistično: za večino respondentov (1994: 64 odstotkov) so življenjski pogoji ostali enaki, za manjšino pa so se poslabšali. Še močnejše kot realne izgube pa na ljudi delujejo obremenitve in težave, ki se jih lahko boje v bodočnosti.

Nemška transformacija je v mednarodnih primerjavah jasen primer, še posebno v primerjavi s postkomunističnimi družbami. Njena posebnost ni v tem, da bi bila Vzhodna Nemčija na čelu pri soglašanju s tržnim gospodarstvom in demokracijo. Glede tega so dali leta 1993 Čehi, Slovaki in Madžari boljše ovrednotiti novosti kot Vzhodni Nemci, ki se le s pridržki privajajo na nov politični sistem in nostalgичno povečujejo nekatere lastnosti nekdanje Vzhodne Nemčije ("socialna varnost", "red"). Razlike so v večji meri na področju prenosa institucij ter v ogromnem finančnem prenosu, ki je povezan s tem. Vzhodni Nemci vodijo z veliko prednostjo pred drugimi vzhodnoevropskimu družbami pri ocenjevanju sedanje gospodarske situacije lastnega gospodinjstva, v primerjavi s stanjem pred petimi leti.

V celokupni bilanci govorimo o stabilizirajoči transformaciji v Nemčiji (Zapf/Habich 1995). Med Vzhodom in Zahodom ostajajo znatne razlike v blagostanju, vendar se zmanjšujejo. Obstajajo številni pridržki proti združitvi, vendar jih je vse manj. Modernizacija infrastrukture poteka bolje kot modernizacija tržnega gospodarstva. Prenos institucij poteka hitreje kot učenje novih pravil, to je prevzemanje politične kulture. Celo nemška združitev ni bila usmerjeno spreminjanje na osnovi mojstrskega načrta, kljub pogodbi o združitvi, kljub gospodarski, valutni in socialni združitvi in kljub vsem programatskim in socialnim prenosom. Bila je nasilen prelom v kratkem času, z nepričakovanimi reakcijami prilagajanja, vendar pa je bila, gledano v celoti, pričetek uspešne dohitevajoče modernizacije. Ostaja odprto, kako bo združena Nemčija reševala probleme prihodnosti, to je "nadaljne modernizacije". Ta del modernizacije je proces iskanja novih poti in ciljev in je poln konfliktov, čeprav kaže, da je njegova smer predvidljiva.

Prevod iz nemščine: Sergio Švara

LITERATURA

- Alexander, Jeffrey. 1994. Modern, Anti, Post, and Neo: How Social Theories have tried to understand the 'New World' of 'Our Time', v: *Zeitschrift für Soziologie* 23, 165-197.
- Andorka, Rudolf. 1993. The Socialist System and its Collapse in Hungary: An Interpretation in Terms of Modernization Theory, v: *International Sociology* 8, 317-337.
- Beck, Ulrich. 1991. Der Konflikt der zwei Modernen, v: Zapf, W., *Die Modernisierung moderner Gesellschaften*. Frankfurt a.M., Campus, 40-53.
- Bendix, R. 1969. Modernisierung in internationaler Perspektive, v: Zapf, W. (ur.), *Theorien des sozialen Wandels*. Köln, 505-512 (Orig. 1966).
- Beyme, Klaus von. 1994. Systemwechsel in Osteuropa. Frankfurt a.M. Suhrkamp.
- Brzezinski, Zbigniew. 1993. The Great Transformation, v: *The National Interest*, 3-13.
- Centeno, Miguel Angel. 1994. Between Rocky Democracies and Hard Markets: Dilemmas of the Double Transition, v: *Annual Review of Sociology* 20, 125-147.
- Dubiel, Helmut. 1993. Reflexive Modernisierung, Zivilgesellschaft und Transformation Mitteleuropas, v: Schafers, B., *Lebensverhältnisse und soziale Konflikte im neuen Europa*. Frankfurt a.M., Campus, 166-173.

- Eisenstadt, Shmül N. 1964. Breakdowns of modernization, v: *Economic Development and Cultural Change* 12, 345-367.
- Elias, Norbert. 1939. *Über den Prozess der Zivilisation*, 2 dela. Basel (Nova izdaja Frankfurt a.M. 1976).
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism* Oxford.
- Geissler, Rainer. 1992. Die ostdeutsche Sozialstruktur unter Modernisierungsdruck, v: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 29-20, 15-28.
- Habermas, J. 1990. *Die nachholende Revolution*. Frankfurt a.M.
- Hondrich, K.O. 1991. Systemveränderungen sozialistischer Gesellschaften - eine Herausforderung für die soziologische Theorie, v: Zapf, W. (ured.), *Die Modernisierung moderner Gesellschaften*. Frankfurt a.M., 553-557.
- Huntington, Samuel P. 1993. *The Clash of Civilizations?*, *Foreign Affairs*, 22-49.
- Klein, Dieter. 1991. Doppelte Modernisierung In Osten. Illusion oder Option der Geschichte, v: Brie, M./Klein, D., *Umbruch zur Moderne*. Hamburg, 9-34.
- Merkel, Wolfgang. 1994. Struktur oder Akteur, System oder Handlung: Gibt es einen Königsweg in der sozialwissenschaftlichen Transformationsforschung?, v: Merkel, Wolfgang (ur.), *Systemwechsel*. Opladen. Leske.
- Moore, B.Jr.. 1966. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Boston.
- Müller, Klaus. 1992. 'Modernizing' Eastern Europe: Theoretical Problems and Political Dilemmas, v: *European Journal of Sociology* 33, 109-150.
- Müller, Klaus, 1995: Der osteuropäische Wandel und die deutsch-deutsche Transformation. Zum Revisionsbedarf modernisierungstheoretischer Erklärungen, v: Lutz, B./Schmidt, R., *Chancen und Risiken der industriellen Restrukturierung in Ostdeutschland*. Berlin, Akademie, 1-42.
- Offe, Claus. 1991. Das Dilemma der Gleichzeitigkeit. Demokratisierung und Marktwirtschaft in Osteuropa, v: *Merkur* 4, 279-292.
- Offe, Claus. 1994. *Der Tunnel am Ende des Lichts*. Frankfurt a.M.
- Parsons, Talcott. 1969. *Evolutionäre Universalien der Gesellschaft*, v: Zapf, W., *Theorien des sozialen Wandels*. Köln, 56-74 (Orig. 1964).
- Parsons, Talcot. 1971. *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs. N.Y.
- Reissig, Rolf. 1994: Transformation - Theoretisch-konzeptionelle Ansätze und Erklärungsversuche, v: *Berliner Journal für Soziologie* 4, 323-344.
- Rose, Richard u.a. 1994. *Germans East and West: A Comparative Analysis*, v: *Studies in Public Policy* 210. University of Strathclyde.
- Schmid, M. 1982. *Theorie des sozialen Wandels*. Opladen.
- Seifert, Wolfgang/Rose, Richard. 1994. Lebensbedingungen und politische Einstellungen im Transformationsprozess: Ostdeutschland und Osteuropa im Vergleich. *WZB papers*, 94-104.
- So, Alvin Y. 1990. *Social Change and Development, Modernization, Dependency, and World System Theories*. Newbury Park, Sage.
- Stark, David. 1995. *Das Alte im Neuen*, v: *Transit* 9, 65-77
- Tiryakian, Edward A. 1991. *Modernization: Exhumetur in Pace (Rethinking Macrosociology in the 1990s)*, v: *International Sociology* (6) 2, 165-180.
- Tiryakian, Edward A. 1993. *Modernization in a Millinarian Decade: Lessons for and from Eastern Europe* (v tisku).
- Tominaga, Ken-ichi. 1991: *A Theory of Modernization and Social Change of the Non-Western Societies: Toward a Generalization from Japan's Experiences*, v: *International Review of Sociology* 3, 95-120.
- UNDP (United Nations Development Programme). 1992. *Human Development Report 1992*. New York.

- Wehler, Hans-Ulrich. 1995. Die Gegenwart als Geschichte. München: Beck.
- Zapf, Wolfgang, 1986. Innovationschancen der westeuropäischen Gesellschaften, v: Berger, J., Die Moderne - Kontinuitäten und Zäsuren. Soziale Welt, Sonderband 4. Göttingen, 167-179.
- Zapf, Wolfgang. 1991. Modernisierung und Modernisierungstheorien, v: Die Modernisierung moderner Gesellschaften. Frankfurt a.M., 23-39.
- Zapf, Wolfgang/Mau, Steffen. 1993. Eine demographische Revolution in Ostdeutschland?, v: Informationsdienst Soziale Indikatoren 10. Mannheim, 1-5.
- Zapf, Wolfgang/Habich, Roland. 1994. Die Wohlfahrtsentwicklung im vereinten Deutschland, v: Dettling, W. (ured.), Perspektiven für Deutschland. München, 175-205.
- Zapf, Wolfgang/Habich, Roland, 1995. Die sich stabilisierende Transformation - ein deutscher Sonderweg?, v: WZB-Jahrbuch. Berlin: Sigma.